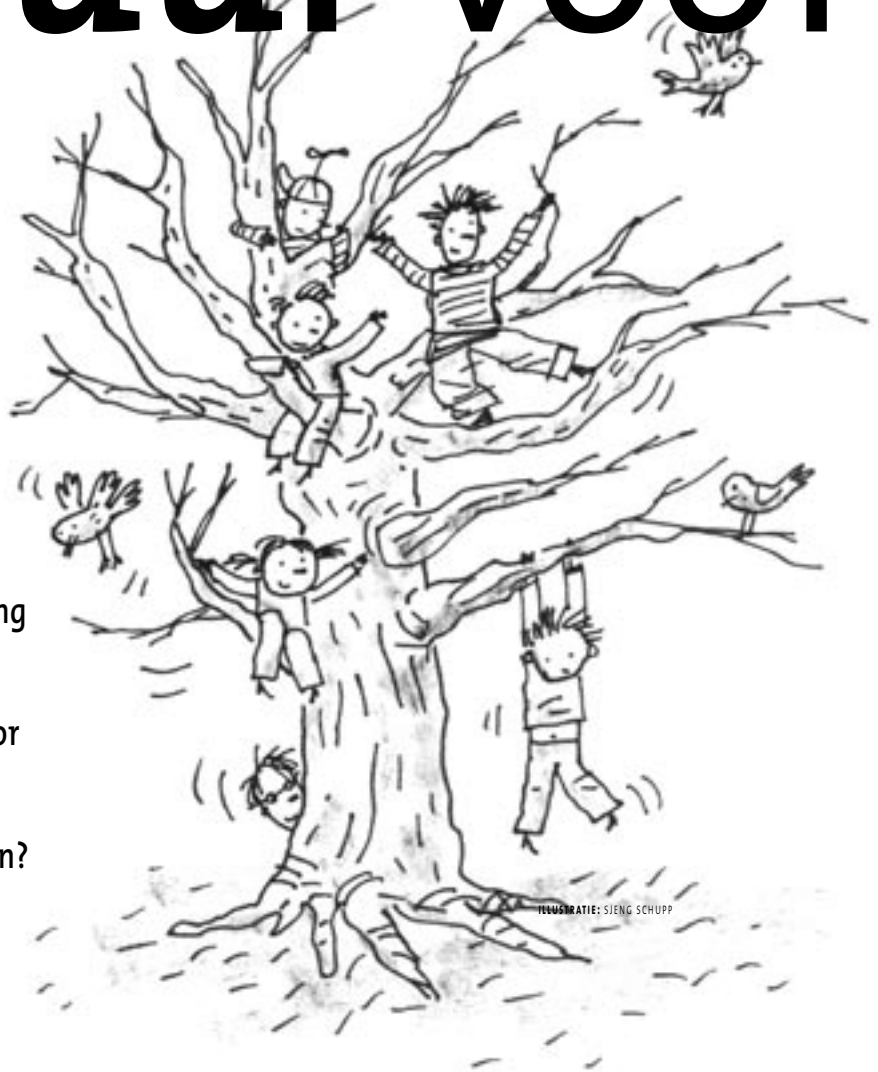

Natuur voor

De leefwereld van kinderen verandert sterk. Toenemende verstedelijking leidt ertoe dat zij in hun directe woonomgeving steeds minder in aanraking komen met natuur. Dat heeft negatieve gevolgen voor hun ontwikkeling. Hoe kunnen we meer ruimte scheppen voor natuur en kinderen?

Kees Both

Als kind dat opgroeide in de jaren '40 en '50 van de vorige eeuw had ik volop de ruimte om te struinen in het groen. Als vijf- tot zevenjarigen speelden we op een 'wild landje' in de buurt, dat bestemd was tot bouwterrein. En in het nabije grote stadspark. Als acht- tot twaalfjarige woonde ik niet ver van de stadsrand, waar direct het bos begon. Een bos dat zich kilometers ver uitstreckte en waarbij je alleen een toen nog zeer rustige asfaltweg hoefde over te steken. De ruimte was er niet alleen, we kregen ook de ruimte, mochten van onze ouders ver van huis. Daarbij wel gewaarschuwd voor 'kinderlokkers'. Ik heb het recent op de kaart nog eens nagemeten: toen ik tien jaar was, was mijn 'home range' vier kilometer. Op

dat wilde landje, in het park en in de bossen werd gegraven, in bomen geklommen, verstopperkje en rovers en politie gespeeld, werden hutten gebouwd. Je kon in het bos een ree tegenkomen, je vond sporen van dieren en grote mierenhopen. Er vlogen grote libellen rond waarvan iemand mij wijs maakte dat ze je dodelijk konden bijten, wat ik een poosje geloofd heb. Je kwam hazelwormen tegen, pootloze hagedissen. Je hoorde en zag spechten. Er was een groot ven, waar je toen nog aan de rand hele rivierenstelsels kon graven. We zochten en aten bosbessen en bramen. We wisten ook een bosje waar cantharellen groeiden, die we plukten en mee naar huis namen om te bakken en te eten. Namen van toen – 'de witte heuvel' (door kinderen bedachte naam) en het

'Hazenwater' roepen nog steeds beelden en gevoelens op.

De verre tochten – vrijwel altijd te voet – waren vooral een zaak van jongens, meisjes mochten als regel niet zover. Maar in het bos vlak bij de stad speelden meisjes evengoed.

Wij hadden het thuis niet breed – mijn moeder was al vroeg weduwe met een karig pensioen. Maar de rijke omgeving maakte veel goed. En op een niet geplande – informele – manier maakten we intensief kennis met de natuur. Ik vermoed dat nogal wat lezers van dertig jaar en ouder veel zullen herkennen van dit soort ervaringen.

De achterbankgeneratie

Door de verstedelijking, het intensievere ruimtegebruik, de 'versteening' van de leefomgeving van de

kinderen

kinderen is het buitenspel in de openbare ruimte sowieso tot een 'bedreigde soort' geworden. Dat is nog in sterkere mate het geval voor struinen in het groen. Verkeersonveiligheid is een belangrijke beperkende factor, waardoor veel kinderen zelfs niet meer naar school kunnen/mogen lopen, maar gebracht worden, vaak met de auto. Terwijl tijdens dat dagelijkse tochtje naar en van school, samen met vrienden, veel ervaringen opgedaan kunnen worden, bijvoorbeeld met seizoensveranderingen. Ook veranderende sociaal-economische omstandigheden waaronder kinderen opgroeien zijn hier van invloed: bijvoorbeeld het tijdspatroon van ouders die beiden buitenshuis werken, georganiseerde vrijetijdsbesteding van kinderen ('kinderen met agenda') en een toenemend gevoel van onveiligheid bij ouders. 'Natuur' is iets dat verder weg is, iets waar je met de auto naartoe gaat.

Niet voor niets worden huidige kinderen wel getypeerd als de 'achterbankgeneratie'.

Deze opsomming impliceert geen pleidooi tegen het wonen in steden en tegen het moderne bestaan als zodanig. Steden bieden voor kinderen fascinerende ontwikkelingsmogelijkheden. En ook in dorpen verminderen de mogelijkheden voor kinderen voor natuurnabij spel sterk, door verdichting van de bebouwing, intensieve landbouw om het dorp heen, veel verkeer. De vraag moet echter gesteld

worden of essentiële ontwikkelingsmogelijkheden van kinderen niet in de knel komen – mogelijkheden die te maken hebben met de ervaring van natuur. Maar wat wordt hier bedoeld met 'natuur'?

Wilde plekken

Onder 'natuur' verstaan we hier het niet door mensen gemaakte of bedachte. Het is de 'meer dan menselijke wereld' die blijvende grondslag is van de cultuur, waar we niet zonder kunnen. In het groot de aarde die ons draagt en voedt, de planten en dieren in hun verscheidenheid en samenhangen. Maar ook de 'elementen' – bodem, atmosfeer, water, vuur – de grote ritmes van de seizoenen en van dag en nacht zoals de gang van de zon, de indrukwekkende pracht van de sterrenhemel en de maancyclus, de ritmes van ons lijf. 'Natuur' is daarbij vooral ook een *procesmatige kwaliteit*: het spontane, oorspronkelijke, 'zelforganiserende', 'wilde', dat in meerdere (in de 'wildernis' van de Waddenzee bijvoorbeeld) of in mindere mate (het minst in sterk verstedelijkte gebieden) aanwezig is, maar nooit afwezig is. 'Natuur' omvat dus meer dan planten en dieren, hoe belangrijk die ook zijn.

Het gaat in dit artikel dus niet over natuur die niet of nauwelijks door mensen beïnvloed is, maar om relatief 'wilde plekken' waar kinderen kunnen spelen. Over het vrije spel op een 'wild landje', in een natuurtuin, een bosje of gras-

land, langs een beek, in een park. Er komen daar planten en dieren voor die niet door mensen gecontroleerd worden.

Betekenis voor kinderen

De persoonlijke ervaringen en belevingen waarmee dit artikel begon, hebben relatie met meer algemene behoeften van kinderen, ook in onze tijd. Als kinderen van vijf tot twaalf jaar het voor het zeggen zouden hebben – zo komt overduidelijk uit onderzoeksliteratuur naar voren – zouden in hun woonomgeving 'wilde' landjes te vinden zijn: braakliggende, 'ongepande' terreinen, waar zij vrij – dat is zo veel mogelijk zonder door volwassenen gecontroleerd te worden – kunnen spelen. Als kinderen van deze leeftijd de keus hebben tussen een speelterrein met speeltoestellen en zulke wilde landjes, dan kiezen ze in overgrote meerderheid de laatste. Dat geldt ook en zelfs voor kinderen die weinig ervaring hebben met dergelijke terreinen, zoals de kinderen in een zeer dichtbebouwde wijk als Berlijn Kreuzberg.

Wat zoeken kinderen daar en wat vinden ze daar? Met een term uit de omgevingspsychologie: wat

FOTO: LAMBERT VAN DER ALSVOORT, NIJMEGEN

Natuur voor kinderen

- › zijn de 'affordances' van dergelijke terreinen voor kinderen: waartoe daagt het uit en welke mogelijkheden worden aangeboden?

Belangrijk zijn allereerst de vele mogelijkheden die zo'n terrein biedt als 'ruw materiaal', om zelf betekenis te geven en vorm te geven. Dit in tegenstelling tot de kant-en-klare dingen waardoor kinderen omgeven zijn, de vele gestandaardiseerde dingen, ook in het constructiemateriaal voor kinderen bijvoorbeeld. Het maken van dingen met natuurlijk materiaal – bijvoorbeeld het zoeken naar een stok die na zo min mogelijk bewerking moet dienen als speer is iets heel anders. Dan gaat het om het zoeken naar dingen die bij jouw ideeën passen of om ideeën krijgen bij het gegeven materiaal, wat een beroep doet op de verbeeldingskracht en inventiviteit. Deze manier van zoeken is in hoge mate ook 'luisteren' naar het materiaal. Ook bijvoorbeeld het lopen over een liggende boomstam of het klimmen in een boom is anders dan over een muurtje lopen. Er zitten allerlei onverwachte en onbedachte variaties in.

Het kunnen graven en vuur maken en de aanwezigheid van water dragen sterk bij aan de aantrekkelijkheid van een terrein, evenals hoogteverschillen. De laatste geven aanleiding tot van de helling rollen of rennen, het zoeken van dekking of het gebruik van een heuvel als uitkijkpost. Belangrijk in

zo'n terrein is ook een evenwicht tussen beslotenheid (met name in de begroeiing) en open plekken.

Deze openheid van materialen en situatie zit hem ook in het onvoorspelbare – de dieren die je daar kunt tegenkomen bijvoorbeeld en die je kunt vangen en bekijken of juist kunt 'besluipen'. Er wordt een beroep gedaan op het kind als onderzoeker. Er zijn steeds weer nieuwe dingen te ontdekken.

De plantenwereld biedt vruchten om te eten en een overdaad aan materiaal om mee te werken – mooie dingen maken, jezelf versieren, fluitjes maken, hutten bouwen of een bosje benutten als schuilplaats, etc. Kinderen houden

'Liever gevaarlijk spelen dan je veilig vervelen' lijkt een goed advies

ervan om zich te verstoppen en tegelijkertijd wel te kunnen zien of er iemand of iets aankomt. Dus: zien zonder gezien te worden.

Er is – als het goed is – in dergelijke terreinen ook een evenwicht tussen je veilig voelen op deze vertrouwde plek en het spannende, avontuurlijke, 'gevaarlijke'. De kinderen verzinnen wat dat laatste betreft vaak ook allerlei verhalen rond zo'n plek. Dergelijke plekken bieden zowel vertrouwdheid en herhaling (in de seizoenen) als verrassing – een belangrijk kenmerk van 'natuur'. Het zijn plekken die de verbeeldingskracht in hoge mate prikkelen, waar je kunt dromen en van kunt dromen, 'places where the soul can fly'. Onderzoek heeft uitgewezen dat veel mensen die als volwassene zeer creatief zijn in hun werk – als kunstenaar of wetenschapper bijvoorbeeld – als kind intensieve natuurervaringen van deze soort hadden. De verbondenheid met dergelijke plekken en hun verhalen draagt bij aan de ontwikkeling van de identiteit (het levensverhaal) van kinderen. Dit in tegenstelling tot het verschijnsel

'placelessness' als moderne vorm van 'ontheemding'.

De aantrekkelijkheid van kinderen van het 'wilde' van de natuur, het nog niet getemde, mag je wellicht toeschrijven aan het nog niet of veel minder dan volwassenen vastgelegde, getemde van kinderen, hun 'wildheid'. Voor de geestelijke gezondheid van individuen en samenlevingen is het waarschijnlijk niet goed om deze 'wildheid' uit te bannen. Het is, zoals we al zagen, onder andere een belangrijke bron van creativiteit.

Biofobie

En wat als genoemde mogelijkheden voor natuurnabij spel ontbreken? Wat voor gevolgen heeft dat voor de ontwikkeling van kinderen? Een voor de hand liggend gevolg is het niet ontstaan van betrokkenheid bij en verbondenheid met de natuur en daardoor het ontbreken van bereidheid zich in te zetten voor het behoud van de natuur.

Door het onvoldoende leren omgaan met de onvoorspelbaarheid en risico's van de natuur kan zelfs biofobie ontstaan: angst voor natuur, waar je enge beesten hebt en giftige planten, etc.

Als 'duurzame ontwikkeling' een kenmerk zal moeten worden van onze samenleving en als dat gewoonlijk omschreven wordt als 'ontwikkeling zonder de ontwikkelings- en ervaringsmogelijkheden van komende generaties in gevaar te brengen', dan vereist 'duurzaamheid' aandacht voor spel van kinderen in verband met natuur. Andere auteurs spreken over 'het uitroeien van ervaring' en niet voor niets herinnert deze uitdrukking aan het uitroeien van planten en dieren.

Als het verlangen van kinderen naar 'wilde plekken' met natuur wordt gefrustreerd mag je – gezien wat hiervoor werd gezegd over de bijdrage die directe natuurervaringen kunnen leveren aan hun ontwikkeling – hier verarming en eenzijdigheden verwachten. En verder het ontstaan van passiviteit/apathie en destructiviteit/ vandalisme.

FOTO: LAMBERT VAN DER AALSVOORT, NIJMEGEN

Geen vijand

Het soort terreinen waar kinderen van houden roept direct vragen op naar veiligheid: Wat kan er allemaal niet gebeuren in die bosjes en hutten? Deze terreinen trekken ook randgroepen aan, zoals verslaafden, met de gevolgen daarvan, zoals heroïnespuiten. Kinderen kunnen verdrinken, uit een boom vallen, giftige bessen eten, de ziekte van Lyme oplopen door een tekenbeet, enzovoorts. De reactie van ouders – vaak na een incident – is dan meestal het eisen van maximale veiligheid, zoals het dempen van de sloot, zichtbaarheid en controleerbaarheid van de kinderen, toezicht door volwassenen, het verwijderen van giftige planten en het plaatsens van een hek er omheen met een poort die op slot kan.

Behalve dat dergelijke maatregelen vaak maar zeer ten dele kunnen helpen is 'absolute veiligheid' een illusie. Hoe ernstig een incident ook voor de betrokkenen is – je komt langs deze weg in een vicieuze cirkel terecht: kinderen leren onvoldoende omgaan met risico's, je kweekt angst, het is een zichzelf versterkend proces. En er worden voor kinderen belangrijke ervaringsmogelijkheden afgesloten. 'Liever gevaarlijk spelen dan je veilig vervelen' lijkt een goed advies.

Natuurlijk kun je kijken of het veiliger kan worden – bijvoorbeeld door vormen van toezicht en sociale controle door de buurt, zonder dat de exploratievrijheid van kinderen in het gedrang komt, het ondieper maken van een sloot, het weghalen van een wespennest, enzovoort. En verder is een goede voorlichting van kinderen en hun ouders belangrijk. Kinderen vinden dat ook interessant. Bijvoorbeeld hoe je kunt omgaan met brandnetelblaren (brede weegbree als 'tegengif' en niet de dovenetel, zoals veel kinderen denken), hoe je giftige planten kunt herkennen, hoe je een zweefvlieg (waarvoor je niet bang hoeft te zijn) kunt onderscheiden van een wesp. Of: wat je moet doen als je teken hebt, hoe kun

je zo veilig mogelijk in een boom klimmen en er weer uitkomen, hoe ga je veilig met vuur om (op een speciale vuurplaats) en wat moet je doen als een vreemde volwassene je aanspreekt (minstens met z'n tweeën bij elkaar blijven). Ze ontwikkelen zo ook een realistisch natuurbeeld – in de natuur zijn vijanden, maar daarom is de natuur nog geen vijand! Kleine kinderen kunnen overigens niet zonder toezicht in dergelijke speelterreinen, net zomin als ze alleen bij vijvers en sloten kunnen spelen.

Initiatieven

De rol van volwassenen in het vrije, informele spel zal voor kinderen van zes tot twaalf verder zeer beperkt moeten zijn. Voorlichting is nuttig, evenals het van tijd tot tijd met kinderen evalueren van de gang van zaken. Kinderen hebben meestal een heldere kijk op het gebeuren en op mogelijke verbeteringen. Wel kan er een vrijblijvend aanbod zijn van verrijkende activiteiten, zoals het (leren) bereiden van brandnetelsoep, stokbrood bakken, en dergelijke. Ook instructie in het leggen van knopen in touw, vuur maken, zijn boeiend en nuttig. Op de achtergrond blijven volwassenen wel betrokken bij de context van het spel, zonder te veel en te snel te interveniëren.

Belangrijk zijn initiatieven op het niveau van stad, dorp of buurt voor behoud en ontwikkeling van een permanente ongeplande ruimte die door de natuur gekoloniseerd en door kinderen in hun spel nader ingevuld kunnen worden. Dus geen 'kijkgroen'. Met name kinderen in de steden – daarbinnen vooral kinderen uit 'achterstandswijken' – zijn het sterkst afhankelijk van hulpbronnen in hun onmiddellijke omgeving. Kinderen zijn vaak een sluitpost in de stedenbouwkundige planning, zeker in combinatie met natuur. Beleidsmakers kunnen ook moeilijk omgaan met het 'plannen van het ongeplande'.

Een goede beeldvorming – wat is er mogelijk en waarom is dat belang-

rijk? – is daarbij essentieel, inclusief excursies naar plekken waar zo iets gerealiseerd is. Een project als 'De Speeldernis' in Rotterdam is daarbij een inspirerend voorbeeld voor ons land (Lobst, 2004), evenals de 'natuurspeelbossen' die hier en daar gerealiseerd worden of zijn. Verder kunnen schoolterreinen ingericht worden als natuurnabije speel- en leerlandschappen, ook toegankelijk buiten schooltijd en waar mogelijk in combinatie met het aangrenzende openbare groen. Daarbij kan worden afgesproken dat het beheer voor een groot deel wordt uitgevoerd door school en buurt. Deze ontwikkeling van en bij scholen hangt ook samen met een sterkere betrokkenheid van scholen bij de samenleving, zoals ook in 'brede scholen' wordt beoogd.

Een landelijk netwerk – met de naam SPRINGZAAD – brengt sinds enkele jaren initiatieven op dit gebied bij elkaar, organiseert excursies en studiedagen, brengt publicaties uit en staat open voor alle serieus geïnteresseerden. ☼

Kees Both is studietoelichting van de Nederlandse Jenaplanvereniging en lid van de kerngroep van SPRINGZAAD

Een uitvoerige notitie 'Ruimte voor de jeugd en voor natuur' is te verkrijgen via www.stichtingoase.nl. Het netwerk SPRINGZAAD is te bereiken via tel. 024-6771974, oasenet@wish.nl.

BRONNEN

- Gebhard, U. (2002), *Kind und Natur. Die Bedeutung der Natur für die psychische Entwicklung*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Gezondheidsraad, e.a. (2004), *Natuur en gezondheid. Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden*. Den Haag: Gezondheidsraad en RMNO. Met name hoofdstuk 7 – Onderzoek naar invloed op de ontwikkeling van kinderen (p. 75- 81). Zie www.gr.nl
- Lobst, S. (2004), Spelen in de wildernis. In: *De Wereld van het Jonge Kind*, maart
- Kahn, P.H./ S.R. Kellert (2002), *Children and Nature. Psychological, Sociocultural and Evolutionary Investigations*. Cambridge MA: MIT Press

FOTO: LAMBEET VAN DER AALSVOORT, NIJMEGEN